

מתעסק

ומצוות

צריכות

כוונה

בהרגשת

טעם רע

יום שני ב ניסן פסחים דף קיד

הוכחת ריש לקיש שמצוות צריכות כוונה

המשנה (קיד.) עוסקת באדם שאכל לכרפס חזרת, שהיא למעשה מרור, ואחר כך הביאו לפניו שוב חזרת כדי לקיים מצוות אכילת מרור. ריש לקיש (ע"ב) מוכיח מכך שמצוות צריכות כוונה, ולכן כיון שבאכילתו הראשונה יתכן שכלל לא כיוון לצאת ידי חובת אכילת מרור, שהרי היה עסוק בקיום הכרפס, ממילא הוצרכו חכמים לתקן שעליו לחזור ולאכול שוב חזרת לשם אכילת מרור. כי אם מצות אינן צריכות כוונה, הרי כבר באכילתו הראשונה הוא יצא ידי חובתו ולשם מה עליו לחזור ולאכול מרור. הגמרא דוחה את ראייתו של ריש לקיש אך לא נעסק בזה כעת.

סתירה בדעת ריש לקיש

הפני יהושע תמה על דבריו של ריש לקיש, שהרי הגמרא במסכת נזיר (כג:) דנה לגבי אדם שאכל קרבן פסח שלא לשם מצוה, רבה בר בר חנה אמר בשמו של רבי יוחנן בדרשת הפסוק "כי ישרים דרכי ה' וצדיקים ילכו בהם ופושעים ישלכו בהם" - משל לשני בני אדם שצלו את פסחיהן, אחד אכלו לשום מצוה ואחד אכלו לשום אכילה גסה, זה שאכלו לשום מצוה - "וצדיקים ילכו בהם", וזה שאכלו לשום אכילה גסה - "ופושעים ישלכו בהם". כלומר, דעתו של רבי יוחנן שאדם שאינו אוכל את הפסח לשם מצוה אינו יוצא ידי חובתו. ריש לקיש חולק על רבי יוחנן ואומר שאין לנו לכנותו בשם 'רשע' שהרי אף שלא קיים מצוה מן המובחר כיון שכלתחילה היה לו לכוון לשם אכילת מצוה, אך מכל מקום קיים מצוות אכילת קרבן פסח.

נמצא שריש לקיש עצמו סובר שאדם שאכל מצוה בלא כוונה למצוה יצא ידי חובתו, וכיצד יתכן שכאן בסוגייתו אומר ריש לקיש שמצוות צריכות כוונה, ואם אדם יאכל מרור שלא לשם מצוות אכילת מרור הוא לא יוצא בכך ידי חובתו ועליו לשוב ולאכול מרור בשנית.

חילוק הפני יהושע בין אכילת מצוה לאכילת מרור

מחדש הפני יהושע, שיש לחלק בין אכילת מצוה לאכילת מרור, אכילת מצוה יש הנאה באכילתה וממילא אף שלא התכוון לאכילה מכל מקום סוף סוף נהנה באכילתו ודי בכך. ואילו אכילת מרור הרי הוא דבר מר ואף יש בו סכנה ואינו נהנה באכילתו ולכן עדיין צריכים שיכוון באכילתו לשם מצוות מרור לדעת ריש לקיש וכל זמן שלא כיוון לא יצא ידי חובתו.

והנה סברא זו שכל שנהנה מאכילתו יצא ידי חובתו אף אם לא כיוון ואף למאן דאמר מצוות צריכות כוונה. כן מבואר להדיא בדברי הגמרא בראש השנה וברש"י. שכך אמרו (ר"ה כח.): שלחו ליה לאבוה דשמואל כפאו ואכל מצוה יצא, ומבאר הגמרא אמר רב אשי שכפאוהו פרסיים. רבא מוציא מדין זה שהוא הדין כאשר תקע בשופר לשיר ולא לשם מצוה יצא ידי חובתו כי מצוות אינן צריכות כוונה, ומקשה הגמרא פשיטא היינו הך, כלומר לשם מה הוצרך רבא לחזור על דין זה גם בנוגע למצוות שופר הלא עיקר הטעם זהה שאף כשהוכרח לקיים מצוה ולא עשאה לשם מצוה יצא מטעם זה שמצוות אינן צריכות כוונה.

ומיישבת הגמרא שאם לא היה מברך רבא שדין זה נכון גם בנוגע למקרה של התוקע לשיר, יתכן והיינו מפרשים את הדין שכפאוהו פרסיים לאכול מצוה מטעם אחר ולא משום שמצוות אינן צריכות כוונה. ומהו טעם זה? "מהו דתימא התם אכול מצוה אמר רחמנא והא אכל, אבל הכא זכרון תרועה כתיב והאי מתעסק בעלמא הוא, קמ"ל". את סברת הגמרא שהיה צד לבאר את דין אכילת מצוה באונס באופן שונה כך שהתוצאה תהיה שונה לגבי תוקע לשיר, מפרש רש"י: "מהו דתימא התם אכול מצוה קאמר רחמנא והא אכל, ונהנה באכילתו הלכך לאו מתעסק הוא שהרי אף לענין חיוב חטאת אמרינן המתעסק בחלבים ובעריות חייב שכן נהנה וכו'".

מבואר בגמרא שאף למאן דאמר מצוות צריכות כוונה, אם קיום המצווה הוא על ידי הנאה בכהאי גוונא אין חסרון של מצוות צריכות כוונה והאדם יוצא ידי חובתו. והסברא היא שהחסרון במצוות צריכות כוונה זהה לחסרון שיש במתעסק והוא שחסר בהתייחסות של המעשה לאדם העושה, שרק כשהאדם מתכוון לשם מצוה ולשם אותה הפעולה אנו מחשבים שהוא זה שקיים את המצווה, משא"כ אם רק התעסק וממילא נעשתה המצווה או שלא חשב שעושה זאת לשם המצווה, אף שהתקיימה כאן המצווה איננו מחשבים אותו כמקיים המצווה. ממילא כשם שלגבי מתעסק מבואר בגמרא שאם מתעסק בחלבים ובעריות ונהנה מהם שחייב ואין חסרון בהתייחסות המעשה אליו כן הדבר גם לגבי החסון במצוות צריכות כוונה, שאף אם לא כיוון לשם מצווה כיון שנהנה לא חסר בהתייחסות המעשה אליו יוצא ידי חובתו.

השגת החתם סופר שסגי בהרגשה בלא הנאה

על סברתו של הפני יהושע לחלק בין מצוה למרור, בכך שמצוה הוא נהנה באכילתה ואילו במרור אינו נהנה באכילתו כיון שהוא מר ויש בו סכנה, משיג החתם סופר (חידושי סוגיות, מצוות צריכות כוונה). לדבריו, מה בכך שבמרור טעמו מר הרי סוף סוף יש כאן הרגשת טעם בגופו והרגשה זו זהה בתועלתה להנאה מטעם טוב לגבי דין מתעסק ולגבי דין מצוות צריכות כוונה.

נמצאו למדים שנחלקו האחרונים בגדר ההנאה-הרגשה הנדרשת כדי לפתור את החסרון שבמתעסק ובמצוות צריכות כוונה. לדעת הפני יהושע על ההרגשה להיות הרגשה של הנאה, ואילו לדעת החתם סופר די בעצם כך שהוא מרגיש את קיום המצווה בגופו ואין צורך שתהיה זו דווקא הרגשה של הנאה ואף הרגשה של צער ומרירות יש בה די.

סברת הפרי מגדים באנסוהו לאכול מרור

סברא זהה לסברתו של הפני יהושע אנו מוצאים בדברי הפרי מגדים. השולחן ערוך (או"ח סימן תעה ס"ד) פסק: אכל מצוה בלא כוונה כגון שאנסוהו עכו"ם או לסטים לאכול - יצא ידי חובתו כיון שהוא יודע שהלילה פסח ושהוא חייב באכילת מצוה. והביא רבי עקיבא איגר בהגהותיו (שם) את דברי הפרי מגדים (משב"צ פתיחה כוללת ח"ג אות ה) שהסתפק מה הדין אם אנסוהו לאכול מרור. ובטעם הספק כתב הפרי מגדים שיש לומר שמרור אינו דומה למצה ולא יצא ידי חובתו כיון שהוא מר ומזיק, עכ"ל. הרי שהפרי מגדים ורע"א המביאו נקטו אף הם כסברת הפני יהושע שההרגשה המועילה לענין מצוות צריכות כוונה היא דווקא הרגשה של הנאה.

רע"א לשיטתו בדין תשלומי נהנה במוכר בשר שחוטתו ונמצאת נבילה

בספר ליקוטי רע"א (שבת ומועדים) רצה לומר שהלך בזה רע"א לשיטתו. דהנה השולחן ערוך פסק שהמוכר לחברו בשר בחזקתו שהוא בשר שחוטתו ואכלו ונמצא שהוא בשר נבילה, אינו חייב לשלם לחבירו אף לא דמי הנאה, וכתבו הפוסקים בביאור סברת השו"ע שהנאת איסור לא שמה הנאה. ותמה רע"א על דבריהם (פסחים כט.) הרי מפורש בגמרא שהמתעסק בחלבים ובעריות חייב שכן נהנה, ואם נאמר שהנאת איסור לא שמה הנאה כיצד נחייבם על הנאה זו.

ולכאורה צ"ב שהרי כדי לחייבו מדין חושן משפט על מה שנהנה ממנו חברו, פשוט שצריך שתהיה כאן הרגשה של הנאה ואם אף צער וסבל נגרם לו מחבירו ודאי לא ישלם לו כלום. ואילו לענין מתעסק בחלבים ובעריות יש לומר שכיון שמרגיש בגופו הרגשה - אף שאין זו הנאה כיון שהנאת איסור לא שמה הנאה - די בכך כדי לחייבו, ומה הוקשה לרע"א. אלא ע"כ שרע"א הלך בזה לשיטתו שסובר כסברת הפמ"ג והפני יהושע שלא די בהרגשה בגופו אלא צריך הרגשת הנאה דווקא.

פטור מתעסק באוכל גיד הנשה

כך היא גם דעתו של הכלי חמדה (פרשת מקץ אות ב) שרצה לומר למאן דאמר אין בנידים בנותן טעם שהמתעסק בגיד הנשה יהיה פטור, שהרי לא נהנה, ואף שבדאי כיון שאוכלו יש לו הרגשת אכילתה אין בכך די אלא צריך דווקא הרגשת הנאה וכו"ל.